“BIRINCHI JAHON URUSHINING KELIB CHIQISH SABABLARI VA OQIBATLARI”

Farg‘ona viloyati Dang‘ara tumani
2—son texnikumi tarix fani o‘qituvchisi
Imomnazarov Ilg‘orjon Imomnazar o‘g‘li

Annotatsiya:*Mazkur maqolada Birinchi jahon urushining kelib chiqishiga sabab bo‘lgan siyosiy, iqtisodiy va harbiy omillar tahlil qilinadi. Shuningdek, urushning dunyo davlatlari taraqqiyotiga, xalqaro munosabatlarga, iqtisodiyotga va insoniyat taqdiriga ko‘rsatgan ta’siri yoritiladi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, Birinchi jahon urushi XX asr tarixidagi eng muhim burilish nuqtalaridan biri bo‘lib, dunyo siyosiy xaritasining o‘zgarishiga, yangi davlatlarning vujudga kelishiga hamda xalqaro munosabatlar tizimining qayta shakllanishiga sabab bo‘lgan.*

Kalit so‘zlar: *Birinchi jahon urushi, Antanta, Uchlar ittifoqi, imperializm, militarizm, xalqaro munosabatlar, Versal shartnomasi, siyosiy inqiroz.*

XX asr boshlarida dunyo davlatlari o‘rtasidagi siyosiy va iqtisodiy raqobat keskin tus oldi. Yevropaning yirik davlatlari yangi bozorlar, xomashyo manbalari va mustamlakalarni qo‘lga kiritish uchun kurash olib bordilar. Ayniqsa Germaniya, Buyuk Britaniya, Fransiya, Rossiya va Avstriya-Vengriya imperiyalari o‘rtasidagi manfaatlar to‘qnashuvi xalqaro vaziyatning murakkablashishiga olib keldi. Birinchi jahon urushi 1914–1918-yillarda sodir bo‘lib, unda dunyoning 30 dan ortiq davlati ishtirok etdi. Urushga jami 70 milliondan ortiq harbiy safarbar qilindi. Bu urush o‘z davri uchun misli ko‘rilmagan miqyosdagi qurolli to‘qnashuv bo‘lib, millionlab insonlarning halok bo‘lishiga sabab bo‘ldi.

Urushning boshlanishiga faqat bitta voqea emas, balki uzoq yillar davomida shakllangan siyosiy, iqtisodiy va harbiy qarama-qarshiliklar sabab bo‘ldi. 1914-yil 28-iyunda Sarayevoda Avstriya-Vengriya taxt vorisi Frans Ferdinandning o‘ldirilishi urush boshlanishiga turtki bergan bo‘lsa-da, uning asl sabablari ancha chuqur tarixiy ildizlarga ega edi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi Birinchi jahon urushining kelib chiqish omillarini kompleks tahlil qilish hamda uning jahon taraqqiyotiga ta’sirini ilmiy jihatdan baholashdan iborat.

Tadqiqot jarayonida tarixiylik, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv va ilmiy umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Birinchi jahon urushi bo‘yicha mahalliy va xorijiy tarixchilarning ilmiy ishlari, tarixiy hujjatlar, statistik ma’lumotlar hamda xalqaro shartnomalar tahlil qilindi. Shuningdek, urushning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy oqibatlarini aniqlash maqsadida tarixiy faktlar o‘zaro taqqoslandi hamda sabab-oqibat bog‘liqligi asosida ilmiy xulosalar chiqarildi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, Birinchi jahon urushining asosiy sabablari quyidagi omillar bilan bog‘liq bo‘lgan. Birinchidan, imperialistik raqobat urushning eng muhim sabablaridan biri edi. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida yirik davlatlar mustamlakalarni egallash uchun keskin kurash olib bordilar. Germaniya sanoat jihatidan tez rivojlangan bo‘lsa-da, mustamlakalar soni bo‘yicha Buyuk Britaniya va Fransiyadan ortda qolayotgan edi. Bu esa davlatlar o‘rtasida ziddiyatlarni kuchaytirdi.

Ikkinchidan, harbiylashuv siyosati xalqaro vaziyatning keskinlashishiga olib keldi. Yevropa davlatlari o‘z armiyalarini kengaytirib, yangi qurol-yarog‘lar ishlab chiqara boshladilar. Harbiy xarajatlarning muntazam ortib borishi urush xavfini kuchaytirdi.

Uchinchidan, harbiy-siyosiy bloklarning shakllanishi muhim omil bo‘ldi. Bir tomonda Germaniya, Avstriya-Vengriya va Italiyadan iborat Uchlar ittifoqi, ikkinchi tomonda esa Buyuk Britaniya, Fransiya va Rossiyadan iborat Antanta shakllandi. Natijada har qanday mahalliy mojaro umumyevropa urushiga aylanish xavfini tug‘dirdi.

To‘rtinchidan, Bolqon yarimorolidagi siyosiy inqirozlar urushning bevosita sabablaridan biri bo‘ldi. Serbiya va Avstriya-Vengriya o‘rtasidagi qarama-qarshiliklar mintaqadagi vaziyatni yanada keskinlashtirdi.

1914-yil 28-iyunda Sarayevoda Avstriya-Vengriya valiahdi Frans Ferdinandning o‘ldirilishi urush boshlanishi uchun bahona bo‘ldi. Bir oy ichida Yevropaning yirik davlatlari bir-birlariga urush e’lon qildilar.

Urush natijasida taxminan 10 milliondan ortiq harbiy va 7 millionga yaqin tinch aholi halok bo‘ldi. Millionlab insonlar yarador bo‘ldi yoki o‘z uylarini tark etishga majbur bo‘ldi. Urush yakunida Germaniya, Avstriya-Vengriya, Rossiya va Usmonli imperiyalari parchalanib ketdi. Ularning o‘rnida Polsha, Chexoslovakiya, Yugoslaviya kabi yangi davlatlar vujudga keldi.

Urush davomida harbiy texnologiyalar rivojlanishida ham katta o‘zgarishlar kuzatildi. Birinchi jahon urushi tarixda ilk bor tanklar, harbiy samolyotlar, suvosti kemalari va kimyoviy qurollarning keng miqyosda qo‘llanilishi bilan ajralib turadi. Ayniqsa, zaharli gazlardan foydalanish minglab askarlar va tinch aholining halok bo‘lishiga sabab bo‘ldi. Bu esa urush olib borish usullarining tubdan o‘zgarayotganligini ko‘rsatdi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, urush dunyo iqtisodiyotining qayta taqsimlanishiga ham olib keldi. Urushdan oldin Yevropa davlatlari jahon iqtisodiyotida yetakchi o‘rinlarni egallagan bo‘lsa, urushdan keyin Amerika Qo‘shma Shtatlarining iqtisodiy va siyosiy mavqei sezilarli darajada mustahkamlandi. AQSh ko‘plab davlatlarga kredit beruvchi va yirik iqtisodiy markaz sifatida maydonga chiqdi.

Bundan tashqari, urush natijasida aholining demografik tarkibida ham jiddiy o‘zgarishlar yuz berdi. Millionlab yosh va mehnatga layoqatli erkaklarning halok bo‘lishi ko‘plab davlatlarda mehnat resurslari tanqisligini keltirib chiqardi. Natijada ayollarning ishlab chiqarish va ijtimoiy hayotdagi roli ortib bordi. Bu esa keyinchalik ayollarning siyosiy huquqlarini kengaytirish jarayoniga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi. Tahlillar natijasida aniqlanishicha, urush milliy ozodlik harakatlarining kuchayishiga ham turtki berdi. Avstriya-Vengriya va Usmonli imperiyalarining parchalanishi natijasida ko‘plab xalqlar mustaqillikka erishish imkoniyatiga ega bo‘ldilar. Markaziy va Sharqiy Yevropada bir qator yangi milliy davlatlar tashkil topdi.

Shuningdek, urushdan keyingi davrda xalqaro munosabatlarda yangi tamoyillar shakllana boshladi. Davlatlar o‘rtasidagi nizolarni diplomatik yo‘llar bilan hal qilish zarurati tobora yaqqol namoyon bo‘ldi. Shu sababli xalqaro hamkorlikni rivojlantirish va kelgusidagi urushlarning oldini olish maqsadida Millatlar Ligasi tuzildi. O‘rganilgan manbalar asosida xulosa qilish mumkinki, Birinchi jahon urushi nafaqat harbiy to‘qnashuv, balki dunyoning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotiga uzoq muddatli ta’sir ko‘rsatgan global hodisa hisoblanadi. Uning natijalari XX asr davomida yuz bergan ko‘plab siyosiy jarayonlar, iqtisodiy inqirozlar va xalqaro mojarolarning shakllanishida muhim omil bo‘lib xizmat qilgan.

Birinchi jahon urushi insoniyat tarixidagi eng vayronkor urushlardan biri hisoblanadi. Urush natijasida nafaqat millionlab insonlar hayotdan ko‘z yumdi, balki butun dunyo siyosiy tizimi ham tubdan o‘zgardi. Urush iqtisodiyotga ulkan zarar yetkazdi. Ko‘plab sanoat markazlari, temir yo‘llar va qishloq xo‘jaligi hududlari vayron bo‘ldi. Davlatlarning tashqi qarzlari keskin oshdi. Ayniqsa Yevropa mamlakatlari iqtisodiy tanazzulga uchradi.

Urush Rossiya imperiyasida siyosiy inqirozni kuchaytirib, 1917-yildagi inqiloblarga zamin yaratdi. Natijada dunyodagi birinchi sotsialistik davlat – Sovet Rossiyasi tashkil topdi. 1919-yilda tuzilgan Versal tinchlik shartnomasi Germaniyaga nisbatan juda og‘ir talablarni qo‘ydi. Bu esa Germaniyada norozilik kayfiyatining kuchayishiga olib keldi. Ko‘plab tarixchilar aynan Versal tizimidagi kamchiliklarni Ikkinchi jahon urushining asosiy omillaridan biri sifatida baholaydilar.

Birinchi jahon urushi natijasida xalqaro xavfsizlikni ta’minlash maqsadida Millatlar Ligasi tashkil etildi. Garchi ushbu tashkilot urushlarning oldini olish vazifasini to‘liq bajara olmagan bo‘lsa-da, u keyinchalik tashkil etilgan Birlashgan Millatlar Tashkilotining shakllanishiga asos bo‘lib xizmat qildi.

Xulosa qiladigan bo’lsak birinchi jahon urushi uzoq yillar davomida shakllangan siyosiy, iqtisodiy va harbiy qarama-qarshiliklarning natijasi sifatida

yuzaga kelgan. Imperialistik raqobat, militarizm, harbiy bloklarning shakllanishi va millatchilik kayfiyatining kuchayishi urushning asosiy sabablarini tashkil etdi.Urush natijasida millionlab insonlar halok bo‘ldi, yirik imperiyalar parchalanib ketdi, dunyo siyosiy xaritasi tubdan o‘zgardi va xalqaro munosabatlarning yangi tizimi vujudga keldi. Shuningdek, urush Ikkinchi jahon urushi uchun ham muayyan darajada zamin yaratdi.

Birinchi jahon urushi tarixini o‘rganish zamonaviy dunyoda tinchlikni saqlash, xalqaro mojarolarni diplomatik yo‘l bilan hal etish va urushlarning salbiy oqibatlarini chuqur anglashda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. *Ahmedov B. Jahon tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2021.*
2. *Hobsbawm E. The Age of Empire. – London: Weidenfeld & Nicolson, 2018.*
3. *Keegan J. The First World War. – New York: Vintage Books, 2014.*
4. *Strachan H. The First World War. – Oxford University Press, 2015.*
5. *Stevenson D. Cataclysm: The First World War as Political Tragedy. – New York, 2017.*
6. *Gilbert M. The First World War. – London, 2016.*
7. *MacMillan M. The War That Ended Peace. – New York, 2019.*
8. *G‘ulomov S. Yangi davr tarixi. – Toshkent, 2020.*
9. *Ismoilov H. Jahon urushlari tarixi. – Toshkent, 2022.*
10. *O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. 1–12-jildlar. – Toshkent, 2018.*